

SOLIQ SIYOSATINING DAVLAT BUDJETINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI

Matchanov Baltabay Jumaniyazovich*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti**To'rtko'l fakulteti Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Dolzarblik. Davlat budjeti daromadlarining shakllanishida soliq siyosati markaziy o'rin tutadi: rasmiy budjet ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda respublika budjetining 270 703,1 mlrd so'mlik jami daromadlaridan 229 096,7 mlrd so'mi, ya'ni 84,6 foizi bevosita, bilvosita va resurs soliqlari hisobidan shakllangan [1]. Bu ko'rsatkich soliq siyosatini davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy instrumentga aylantiradi, shu bilan birga uning samaradorligi tashqi omillar (masalan, xalqaro tovar narxlari)ga ham bog'liqligini hisobga olgan holda chuqur ilmiy tahlil qilishni taqozo etadi.

Muammo. Mavjud tadqiqotlarda soliq siyosati ko'pincha alohida soliq turlari yoki stavkalar kesimida o'rganiladi, biroq uning yaxlit budjet shakllantirish mexanizmi sifatidagi o'rni - jumladan budjet taqchilligi mezonlari bilan bog'liqligi, soliq bazasini kengaytirish siyosatining daromadlar o'sishiga qo'shgan hissasi hamda tashqi omillarga nisbatan barqarorligi - kompleks tarzda kam yoritilgan.

Maqsad. Ushbu tadqiqotning maqsadi soliq siyosatining O'zbekiston davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi o'rni va mexanizmini 2023-2026-yillar rasmiy statistik ma'lumotlari asosida tahlil qilish hamda uning barqarorligini oshirish yo'nalishlarini asoslashdan iboratdir.

Tadqiqot natijalari. Birinchidan, soliq tushumlari budjet daromadlarining ustuvor manbai ekanligi tasdiqlandi: 2024-yilda bevosita soliqlar (85 610,9 mlrd so'm), bilvosita soliqlar (111 654,5 mlrd so'm) va resurs hamda mol-mulk soliqlari (31 831,3 mlrd so'm) yig'indisi jami budjet daromadlarining 84,6 foizini tashkil etdi [1]. Ikkinchidan, soliq siyosati makroiqtisodiy barqarorlik mezonlari bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi: 2025-yil uchun konsolidatsiyalashgan budjet taqchilligining chegaraviy miqdori yalpi ichki mahsulotning 3 foizi darajasida qonunan belgilangan, bu soliq siyosati oldiga aniq miqdoriy moliyaviy barqarorlik maqsadini qo'yadi [2]. Uchinchidan, 2026-yilga mo'ljallangan soliq siyosati asosiy stavkalarni oshirmagan holda (2028-yilgacha muzlatilgan) bazani kengaytirish va imtiyozlarni qisqartirish hisobiga daromadlar o'sishini ta'minlashga yo'naltirilgan: bevosita soliqlar 27 foizga, bilvosita soliqlar 20,1 foizga, resurs va mulk soliqlari 21,4 foizga oshishi rejalashtirilgan [3], bu soliq siyosatining "stavka oshirmasdan baza kengaytirish" strategiyasiga o'tganini ko'rsatadi. To'rtinchidan, budjet daromadlari tashqi omillarga ham sezilarli darajada bog'liq: 2026-yilda oltin narxining oshishi tufayli budjet daromadlari rejalashtirilgan ko'rsatkichdan 19 foizga ko'p bo'lishi kutilmoqda, bu "Navoiy kon-metallurgiya kombinati" va "Olmaliq kon-metallurgiya kombinati" kabi yirik soliq to'lovchilarning foyda solig'i va dividend to'lovlari orqali budjetga bevosita ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi [3]. Beshinchidan, soliq siyosatining budjet shakllantirishdagi strategik instrumentlaridan biri sifatida soliq imtiyozlarini tartibga

solish chiqmoqda: 2025-yilda 119,1 trln soʻmlik soliq imtiyozlarining 60-70 foizini bekor qilish orqali standart stavkalarini pasaytirish natijasida yuzaga keladigan 77 trln soʻmlik fiskal boʻshliqning katta qismini (71-83 trln soʻm) qoplash mumkinligi hisoblab chiqilgan [4].

Uslubiy tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi yoʻnalishlar tavsiya etiladi. Birinchi yoʻnalish - budget rejalashtirishda tovar narxlari (oltin, boshqa eksport tovarlari)ga bogʻliq soliq tushumlari boʻyicha ssenariyli (optimistik/pessimistik) prognozlash metodologiyasini institutsionallashtirish, bu budget barqarorligini oshiradi. Ikkinchi yoʻnalish - soliq bazasini kengaytirish va imtiyozlarni qisqartirish islohotini budget taqchilligi mezonlari bilan uzviy bogʻlab, har yillik monitoring hisobotlarida aks ettirish. Uchinchi yoʻnalish - budget daromadlarining yirik davlat korxonalari (NKMK, OKMK)ga bogʻliqligini kamaytirish maqsadida keng bazali bevosita va bilvosita soliqlar ulushini bosqichma-bosqich oshirish. Toʻrtinchidan yoʻnalish - soliq siyosati choralarining (stavka, baza, imtiyoz oʻzgarishi) budget daromadlariga real taʼsirini baholovchi yagona tahliliy vositani (soliq-budget taʼsir kalkulyatori) joriy etish.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, soliq siyosati Oʻzbekiston davlat budjeti daromadlarining 84,6 foizga yaqinini shakllantiruvchi asosiy mexanizm boʻlib, uning samaradorligi nafaqat stavkalar, balki baza kengaytirish va imtiyozlarni tartibga solish kabi strukturaviy choralar orqali ham taʼminlanmoqda. Shu bilan birga, budget daromadlarining yirik eksport yoʻnalishlaridagi tovar narxlariga sezilarli bogʻliqligi soliq siyosatini yanada diversifikatsiyalash va barqarorlashtirish zarurligini koʻrsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasining 2024-yil uchun davlat budjeti toʻgʻrisidagi qonuni [Elektron resurs]. -- URL: <https://lex.uz/uz/docs/-6721144>
2. Oʻzbekiston Respublikasining 2025-yil uchun davlat budjeti toʻgʻrisidagi O'RQ-1011-son Qonuni, 24.12.2024 [Elektron resurs]. -- URL: <https://www.lex.uz/uz/docs/-7277618>
3. Oltin narxlari oshgani hisobiga O'zbekiston budjeti daromadlari rejadan 19% ga koʻp boʻladi // Spot.uz [Elektron resurs]. -- 20.07.2026. -- URL: <https://www.spot.uz/oz/2026/07/20/budget-revenues>
4. Alixonov B. Imtiyozlardan past stavkalar sari: Oʻzbekistonda navbatdagi soliq islohoti qanday boʻlishi mumkin? // Gazeta.uz [Elektron resurs]. -- 11.06.2026. -- URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2026/06/11/tax-reform/>
5. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 25-dekabrdagi "2025-yil uchun Oʻzbekiston Respublikasining davlat budjeti toʻgʻrisida"gi PQ-455-son Qarori [Elektron resurs]. -- URL: <https://lex.uz/uz/docs/-7283107>